

18638

GÄSTRIKLAND

Hedesunda

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

26/2 1947

Wendin, Vivi, 1947

Svar på ULMA:s frågelista 16

Brödet och dess tillredning

120 bl. 4:o

7 " " teckn,

18638

Svar på frågelista T. 16 Brödet och
des Tillredning

Gästr.
Hedesunda
in

1. Inledande frågor om bakning
användningen av ordet 'baka':

Ordet baka användes endast om tillredning av bröd. Med ordet kan man mena hela arbetet med bröds tillredning. Men i bland användes det i inskränkt betydelse. Man tänker då på utbakningen.

"än va brögen" o säga,
se den fah ti o baka.
igen mol val val gam
ut se o zyr brö med"
"nog mins ja, hur

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

a va var var baka häma
i hämyra.

Substantiv, som användes för
att beteckna arbetet att baka.

Det vanligaste uttrycket är bak.
Även bäkning användes.

"ve haar höra ha
bäkning igra ve änjars vi o"
for ve had m baks bäk-
ing dänst. (P.N)

"var ve had brös-
ka, skol ve far te "kvärron,
o sa skol ve jor st rik-
tel stör baks." (A-L.J.)

Obs! Anna-Lena Jönsson
är den enda av sagomännen,
- - - - -

"kvärron = kvärrer äldre form far

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Figl. 16

som använder ordet bak, och
 hon använde det endast den
 ena enda gång under samtalen,
 annars sa hon bak. På en
 direkt fråga svarade hon,
 att det hette bak och inte
 baks.

da jod om riktiga
 bak ska ja säga riktiga
 storbak jod om. (E.S.)

"sorra bak som
 jod! man sa skol ha röka
 st hävar o." (OO)

ett mindre bak,
 som kunde göras vid annan
 tid än de annars buktiga
 tiderna för bakning, kallas

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
 GST.

storg.
 "ja, den hönä bakarna
 va vildstorgar i skann, se
 fetis dan, ~~log~~, mins ja,
 den sa, den skol bakarna
 va liton storg." (P.H.)

"st litet bak ka-
 la den va storg. ja mins,
 var brä hönä ka skett,
 sa den. va det o bakvar
 va storg!" (O.O')

Med bak mörar
 man också den kvantitet
 bröd, som bakas på en
 gång

För att bekräfta
 att man tillredes gamm-

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA
 GST.

bakor och dylikt använder
man ordet gröda. Se vidare
under kap. Th. 41

Tider för bakning.

Man bakade
storbak två gånger om
året. Det var vid dessa
bak vardagsbrödet bakades.
Men samtidigt brukade man
ganska få att baka en
del njuhbrö. Men en del
kunde baka det hända
julbrödet i samband med
ett av dessa storbak (höst
bakar.)

Utom de båda storba-
ken förekom alltid en

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA
GST.

del mindre bak. Så bakade
 man t. ex. alltid mjukbrö
 till släktern, helgammäs, miks
mäs och jul. De fattigas-
 se hade inte råd att gö-
 ra så stora bak åt gången,
 utan måste baka mindre och
 oftare i stället

"Hä" tror ja dä
 dönn skull baka. Ingon vel-
 la väll skämm ut så o
 högra brö. ja, kan då int
 föntä, hur bagranö rädd
 så. Hä skull va en ryste
 skum o högr brö o böndö-
 nö o alla, som hadd rå
 dönn jod två storbak

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
 GST.

Frgl. 16

för ärö. Hä va bst i tok
fö döm, som lära köp brö.
Hä va nä arbetarfamiljör, som
lära köp brö i väran. by,
som kan kumma köp brö.
i blann. Men annas en
va krunjen o gör sä ti o
bak brö. I nger vella skäm
ut sä o köpa.

Hä va o böja mä-
samma, som ve fält in sä-
don o fält male hitö, ^{så} gjord
om st hitö bak, hä vart
mest nykbrö. Hä god om
för o smak är nyrogom.
Men senr då sä fort döm
kumma. Hä vart mest se

mickelsmäss, för te mickels-
mäss skull ~~den~~ o helga-
mäss skull dönn allte ha
mjukbrö. ja, men i alla
fall dä, så fort dönn hadel
fält male, var ä ti för
storbak, dä skull dönn bak
vintöbak, o dä baka en del
julbrö prä en gång. Men
en del baka närmre jul
o, för dönn skull ju i alla
fall ha julbak, där dönn
baka mjukbrö o allt möj-
let te jul. O senn dä,
när ä vart prä värsidan
skull dönn bak sömmarbrö,
o hä skull räcka, ters hä

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

vart hi fö vintöbrö igen
 Sömma brö vart besymmet
 nog, alke så bra söm vin-
 söbrö. När döm skull te
 änges, så skull döm också
 ha mjukbrö o extra gött dric-
 ka. Hä va så, att döm skull
 ha en stänk dag före, o då
 slog döm upp ängesdricksdag-
 gon o så skull döm ha
 mjukbrö o brännvin (A-Ly)
 "hä va två gångör
 om äro på varm baka
 ve sömmarbrö o på hösten
 vintöbrö." (B. 13)
 "Riktiga bönder
 baka bäro två gångör

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
 GST.

Frgl. 16

om iavö te jul o messöm
mar ya minns ~~samt~~ samt
schä hä va prä hösten. Da
skull döm stakta, baka
o bygga. (E.P.)

"Te baka höst o vär
storbak o sä mjukbrö te
präsk o jul. Döm, söm
hadd mera smält om, döm
lära baka mera tida." (L.F.)

I regel skötte går
dens kvinnor ensamma om
baket. Men någon gång
kunde man prä en del stö-
re ställen arbeta lejd hjälp.
Män deltog aldrig i bak-
ningarn.

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.

Fgl. 16

Diäremot kunde i bland
barnen få hjälpa till med
bakningen. Se sid. 108!

"Ja, hä" fanns en del
hyärgummör, som va skickliga
Döm juk i kring o baka. Men
på många gågar baka, döm
jälv. Men allre skäll väl
n här baka int. För se ba-
kas fandes hä ju int nä bag-
var hellör. Men på 1800-talö
böja hä bi. Flä kom en
bagar Nilson o slog så ner
hämör o byggd ett bagers
hämör på 1860-talö. Flan skull
vist va den förta. O han
baka ut folk. Men int var

da da na vanlet int Men nu
fanns ha ju ingon, vörn bakar
brö (här matbrö) hemma int Na,
ankingon köror döm, ellör skic-
kar döm sa o fär baka. "(E.S.)

"ja, ha fanns en
bagars mitt fö böhusö Men
ja har da många gängör und-
ra, hur bagranö hämma re
sä, da ingon köfft na är döm,
ja ha hämma bi na sköppor
i blann. Men ha va int ofta
ha hellör. Men hur smält
döm är hadd, nog sküll
döm ha priga. O prä den tin
fanns ha ju int nämn jäst o
köra, utan prigan lära fär

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

i gälanö" o här järt, o då
känna han lammom bitö
skryper för de o." (L.F)

"Forslör va en är
då första bagranö hämmör, o
han kom från Värmland."

"ja, ja minns bagra-
nö såld sköjror o bällar o
samma då fetts das bällar" (F&U)

II Allmänna frågor om brödet
Man ansåg brödet

som en gåva av Gud. som
Därför fick man inte starva med
det, och man kan märka, att
man nästan kände en viss vörd-
nad inför det.

Man kunde använda

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

uttryck som "je mej en bit brö
i gäs mamm."

"gäslän" användes
om bröd i allmänhet. Det
kan även användas om mat
i allmänhet. "dom had int
st gäslän i hüss." d. v. s. De
hade ingenting hemma att äta.

"ja, brö kalla ve
för gäslän, o mat dom
hadd baka, kunna dom ta
ihop händerö o säga gu-
she löv ve har bröfoan för
vintern; åtminstone dog
dom i hys händerö o me-
ka se Gud." (E. P.)

dom had en ryste

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

vädra för bre för. den skol
 val int för et bak för
 utan at den tog i hags händ-
 rns o nika te gud, nar a
 va fädet. o säga den en
 bröbit på görs, sa tog den
 ofr an o ba gud om fölä-
 telse, o nog vara den et
 ofr an, fast han had tiga på
 görs. Men säga den en brö-
 bit på julkvällen, fak den
 int sa ofr da, för da skol
 tiga at tonten. int fans
 val ha non tont, för ha
 tog da kvar på mörren, om
 int rötens tog da fests.
 men den sa i der. tykan

Landsmålarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
 GST.
 Frgl. 16

skol ga bot, sa dem, om dem
 dog fran gihvs da dem saga
 pa juk kvalon. "(R.U.)

"ja, en käre da vä-
 ra på varenda bröbit. En fek
 int förtör eller kast bot gus-
 läns. En skall va rädd om
 gusläns, armars skall trä
 int växa nå mer för dönn.

O ja minns dönn sa, att en
 fek alre lägg en bröbit på
 brö'högen på bolö mä ave-
 ridan apyr. Hä va'nt bra.

O skall nämn undörstä sä
 o kampa, ja då skall han
 då bi sä straffa, sä straffa,
 sä han skall alre alre jä

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
 GST.

Frgl. 16

en bröbit mer. " (A.L. 7)

"Ja minns hemma i
harmyra så minns ja mor
allte. "Du få 'nt lägg brö ovet"
(C.X)

"Mor sa, att ve "lag fät-
ledomon opp på bolö" om
ve lag brö avet på bröhögen
på bolö." (C.C)

Man åt inte ofta
finare bröd till vardags, men
bravarrad, att man betrakta-
de det som synd. att göra det.

"där at ju ryslet
mjöts brö för. man ha va
ju mest sont ha vänlet skarp-

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.

Fgl. 16

bröd man ha fans ju dem,
som äska o bräcka o o kända
at finars te vändas o. man
dem fresta had a int ro"
(L.F.)

Om man lagrade en
brödbit, så att undersidan
kom uppåt brodde man
att det skulle bli dåligt
väder

uttryck som beteckna dagligt bröd
m. m.: "Pannbröd är hårt" d.v.
s. Det är svårt för de gamla
att försörjas av barnen.

"Så fort dem had
gått när prästen, skall dem
ut o tjäna sitt bröd." (L.F.)

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.

Fgl. 16

"Bättre brödlös än rälös"

"I må smulor är också bröd"

"Ja bröds ur mun
gå en annan." (E.S.)

"Den enes ^{död} bröd
den andres bröd."

Brödet ansågs som en
mycket viktig beståndsdel av
födan.

"Man skall gäsa på sig
lö o' ät myggs bröd." (E.S.)

"En skall ät
myggs skärbröd, så skall en
bi skak" så döms." (OO)

"Ja minns döms
så 'at baten o'." (E.S.) D.v.s.
ät brödbitar också.

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

"nog kona vel om del
bräcka, man hur a va
nog vaf da äla femäna
at bro o. te mäton. ellöi
'og om du at bro o, da
vaf du da mat. man skol
dra in pra suigto o at
bro." (a. l. f.)

"mjötk o baka
at ve mjötk. da fak ve
int na ärat ja mins
som sa. 've tar mjötk
o baka, sa stjer ve lag
na." (a. l. f.)

En bit bröd. kal-
las om baka bröd."

Ett större stycke bröd

kallas bröstyfts

En fjärdedels brödkaka
kallas "fjälingsstyfts"

"sida Givan kaka ve
fo läben o föjfa fo kätom
da der for vi ungar o väla
ka. ja mins ve sa: ja
sa kätom ja, so fo die
läben." (S. 21)

"bröknäls? ja ha
va kätom som vart stälö, när
döm grädde, så döm känna
bi härd." (S. 21)

Bröknäls hä va bul-
lar, som hadt varte härd. o
brölönö, som döm tog ur
hakönö döm känna döm

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

grädda, 10 döm kalla döm
fö knallas. Döm feck barönö
(C.S.)

Brödkanterna märte och
sa ätas ugg. Man kunde äta
dem, som de var eller vhrö
kokade man s. k. bröpylsa av
dem. "Hä" vart ju brökantör,
söm kanna bi sa skäp, men
döm lära äh mä ända. Vart
döm för skäp, lära döm kok
bröpylsa på döm. Hä va gött
dä. Döm koka kantönö i
vattn mä mä kött ellör fett.
Dä vart hä mjukt. (C.S.)
Brödels egenskaper: "Fäckt brö"
va ju mjukt. (19.16)

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

"Flä" va'nt ofta döm
 backt färstje, (färst (bröd)) men
 hä juk åt ända. (A.L.J.)

"I blann vart hä sekkt.
 Då lära ve plack äpp dä o
 sätt äpp dä i satlje o sök
 om dä igen." (A.L.J.)

"Flä kamma va gött,
 om dä va sekkt. Men dä va värt
 o sugga" (A.L.J.)

"I blann vart hä
 degot o kladdet. Då skylla en
 mjöls för." (A.L.J.)

"Skärbrö" vart rust
 i blann. Flä kunna bi sä, om
 degsra var fö' helt." (A.L.J.)

I blann vart brö sä

24
sålet, så hä jick knafft o
ät dä." (P.H.)

"Döm sa en skall bi
stesk, om ve ät brö mä mygöl
på. Men hä var dä bäro för
o hur i oss dä." (OÖ)

"Suryäse brö va int
rolet o äta" (OÖ)

"På väranö var
hä mört o gott. Men på hös-
lanö var hä knallet" (U.S.J.)

"Sombi ar, var den
den int jak in rögn, sa
rögn had mäta äta, hä
brö väfs sa dälet. hä hä
väfe på da vis, at fest
jick hä ar, o sa künä hä

Gångk ner. da vaf ha sa
 stäket o rekt. on son da
 stäkan a som sten. ha
 vaf degot. ha vaf on son da
 degran. ha vaf liksom knä
 let o hot o jämt. man dem
 löra ut ha, hur a an va.
 ja mins ha var on got, ha
 va inner dem ha svära ärens,
 sa had on baka mjukt bröd, o
 ha vaf mygghet älders vares.
 mor fak flera häker. o mor
 ut, o hot vaf sa Guk, sa
 Guk, sa int var ha da na
 bra ma mygghet bröd, fast dem
 väla passa da. "(E. I.)"

Det yttre ar mjukt

bröd kallas skögrann eller skögrann.

"ha tåra va lagsamt ma värmm, ianas vaj ha son had skögra." (71.26)

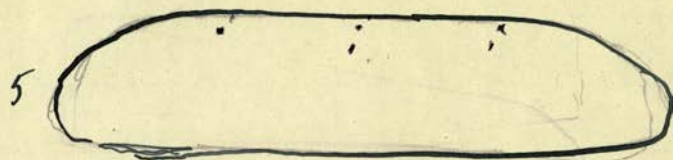
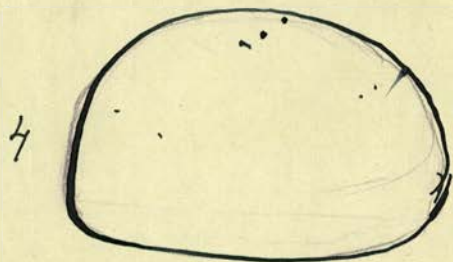
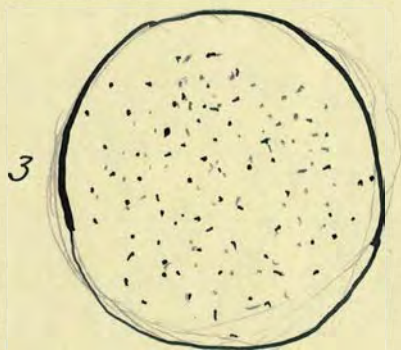
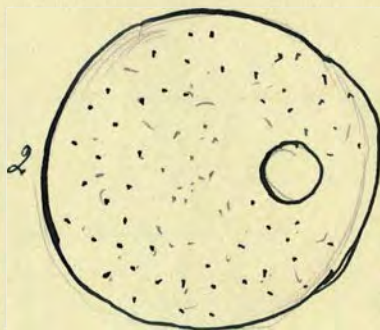
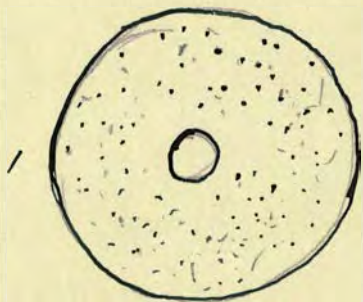
Man har bakat såväl bullar och limpor som kakor. En bälla var rund, en limpa var avlång, en ka-ka ^{lunnare} ~~lunn~~ och rund. Fusor var en utsirad bälla.

Man bakade också två sorters hårt bröd, en lunnare sort med hålet åt sidan och en fjockare med hålet på mitten.

Se vidare under kap. 9!

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA
GST.

Fgl. 16

- 1 bröskaka { (diameter omkr. 22 cm.)
höjlek 1/2 tum eller fjärdan
- 2 smäcke bröskaka { diameter omkr. 22 cm.
höjlek 4-5 mm.
- 3 mjuk råghaka { diameter omkr. 20 cm.
höjlek 2-4 cm.
- 4 bulla.
- 5 limpa

III Pratkugnen och bakredskapen

De flesta familjer hade en pratugn. Den var i regel placerad i stugön (köket). Det var emellertid en del gårdar, som hade särskild bagarskuga. Pratkugn i ladhögarden ha enligt sagesmännen aldrig förekommit på orten.

"Ja, vi ha baka i zöks, men hä' fanns dom, som ha dd bagarskuga o. "(E S)

"ha va, do int möga, som int had båkön, dom, som int had båkön, bara ga nar ämra o baka på gamla gadar va båkungen älle i zöks, so

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

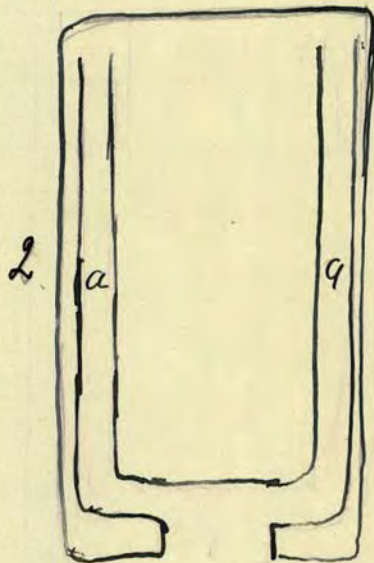
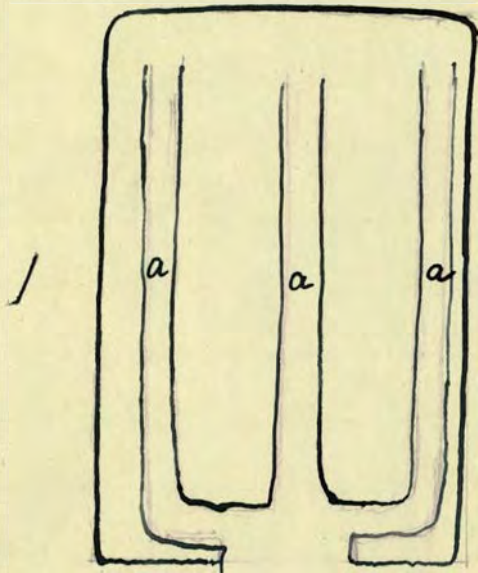
dom baka den. i bröskun
fars injer injer i bran var
ve slog bet pa brö o bärs
skol jar na minst bak kö
na ve ga te non, som ^{had} fyrpis
o baka. "a. L. p!

"Ve hadd bakang
oppa ve ängarö o ve hadd
en stuga ämmör. O hä va
en mjöfs bätkör bakang stös-
ro o va, va mor baka mjöfs
oppa ve ängarö hon. (P.V)

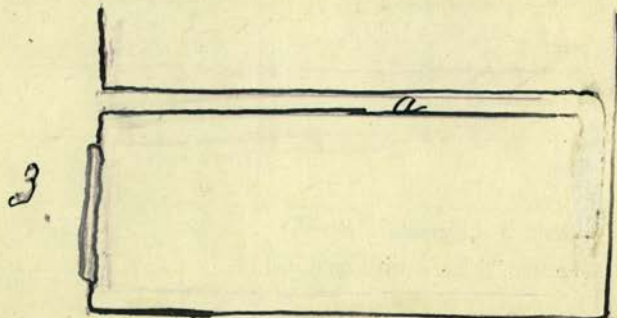
Prakugnen var uk-
sangukär med plan boken.
Konstruktionen har varit nå-
got olik. Det har t.ex. fun-
nits ugnar, som helt saknat

Landsmålarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

Teckningar öfver olika
bakugnar ritade med
hjälps. av E. S. och (O) (Ö)

1. skiss som visar
hur rökgångarne gick
i ugn med tre rökgångar
- 2 skiss som visar hur
rökgångarne gick
i ugn med två
rökgångar
3. bakugn från
nidan
- a. rökgång

rökgång och ugnar som har haft
tre rökgångar.

"Flä va pipor, som går
öppr ävan välvö. en pipa på
vändör nian. Flä varb heft öppr"
(E.S.)

"Nog minns ja, hur
en vänn sä ugn va. Ugn-
äribn (botten på ugnen) va bävö
tegelsterranö alldeles platt. De
ella på själva botten." (H.U.)

Längst in va en rök-
gång. ja, en del hadd två o.
Var ä två juck hä en ät vän-
dör nian. Var ä bävö en juck
an på mittor. Flä va en
öppning i muren längst in" (P.H.)

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

"Ja, såhelt ~~ett~~ gammalt, hur ä' va. Ett gammalt hadd dömr injen rökång, utan lutan va uppren, när dömr ella, så röken slog ut genom själva ångsupprinningen. Men bra dröjd ju länge, innan ~~den~~ injen vart uppella. Men senor börja dömr bygga mä' rökångar. Tanlet fölk hadd mest två rökångar. En del hadd bäro en. Prägranö hadd mest tre rökångar. Dömr juck ihop alla rökångarö, så dömr hadd gemensam utgång" (OO)"

Med stuckglugg eller stickhål menar man en öppning vid ridan om den egent-

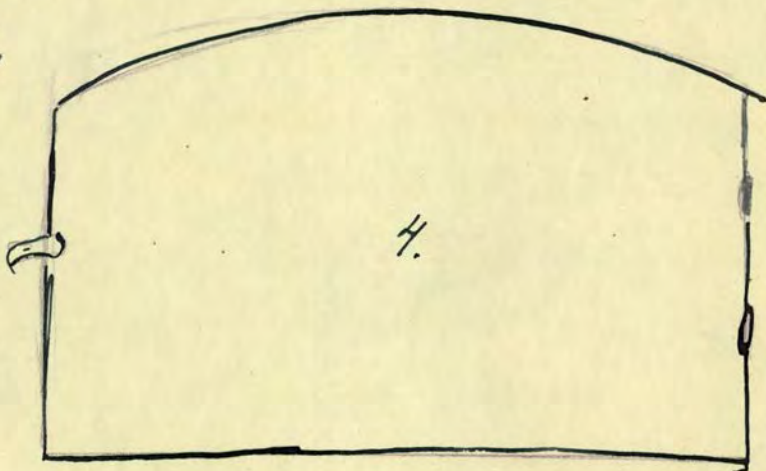
Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
 GST.
 Frgl. 16

Prakugn hos Erik Skans.
från 1880 talet.

Bredd 6 dm.

Längd 1 m.

- 1 dragstyk.
- 2. Lagsten
- 3. Slukhål
- 4. lukt.

lige wgnröppningen där man kunde elda med stikor under gräddningen.

"Ja, nog minns ja, hur ä va, när döm ella då var ä draghöl ovanför, o när döm sköt en då lögstén i sidan, så slog lögönö fram, o sen, när döm böja grädda sätt döm för lögstén. Hä va bäro o ha för an. O så var ä stikkhöl. En del kamma ha två stikkhöl o ett prä vändör sidan. Döm då stikkhölönö kunna döm ella i, o döm lysste o säg, om hä grädda." (E. S.)

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA,
GST.

"Stickhölö" skulle ve
lysa i, så ve säg, hur ä" gräd-
da" (H. U.)

Bakugrens valv kallas
välvo eller ingsvälvo. (jmf. sid 31!)
Valvets kant vid ugn-
öppningen kallas ungsima (H. U.)
(Ö)

På de äldre ugnarna
fanns tydligen inte rökgång
ut i skorstenen, utan röken
fick gå ut i rökfånget i yren.
Ettor riktigt gammalt
hadd' om ingen rökgång alls,
^{utan} utom döm eller mä yppen
luka. Men senn dä fick döm
^{angnar} ^{med} ^{med} rökgångar. Men för

tebaks, då kom döm ut i ett
 höl ovanför ångskutan i drag-
 höl. I blann slog bå rök o
 ell fram. Men hä gick ju upp
 i skorpyällo. Men prä senars
 är böja döm bygga mä egen
 rökång, som gick ut i skorfen
 (OO)

I tickhölo stängdes med
 en tegelsten.

Se även sid. 34!

I allmänhet hade
 man lucka ^{av järn} för ungsörningen
 Men prä en del äldre ugvar
 fanns endast en lucka av trä,
 som sattes för ungsörningen
 "Den del" hade bäro"

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638

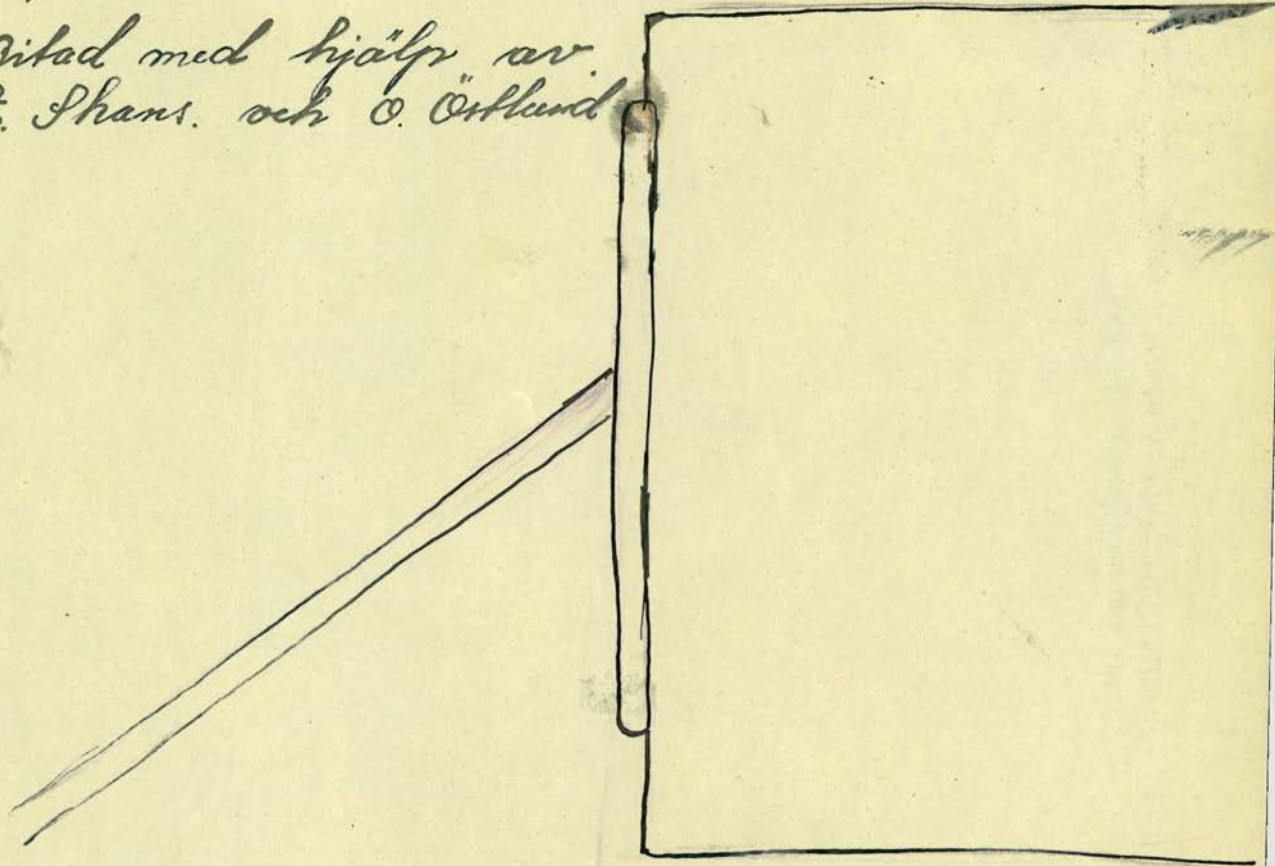
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

37
Skiss som visar hur
ungslucka av trä stötlades
med en ganska grov
träpinne.

Bitad med hjälp av
E. Skans. och O. Östlund

ett trälock o sätt för. O dom
vart aggränd, så dom vart
höbrast. Dom lära byt dom
i blann. "(P. H.)

"Ja minns i Hallsbo
hadd'om en träluke o sätt
för, senm dom hadd'ella fär-
del. Dom stöta mä en pinna."
(H. U.)

Bakveden: "Ja, hä va roga mä
ven o. Hä skall int va tall,
för han dröps så, utan grän-
ve. I början hadd'om grän-
tes dom feck dä o binnna.
Senm skall dom ha grav,
så dom feck stora kott, o
senm skall dom dä stora

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

hörens bigga. Då kalla dom
'santa ut. "(E. S.)

Eldningen. "Döm lag ett vär-
hä längst in, o så lag dom
då ganska glust, så då var
drag. Döm så då brann
svartkatta, om hä var svart
på nå ställen i ungen. Men
då hadd 'öm dit köl, så
hä var bra. Var hä dile ve
vella då bi svartkatta. "(E. S.)

"Ja, dom lag in
ven, o så hadd ^{öm} värve o
känn d mä. "(H. U.)

"Hä va 'nt bra, om
hä va fö läng ve heller. Då
vella hä stö fram ellör brann

hä" svartkatta "(a-L.g.)

Med svartkatta menar man i allmänhet solet i ugns-
valvet.

"Om hä brann bussen,
då var hä fint brö. Men var
hä svartkatta, var döm, som
baka motkuliga. 'Nu är ä svartkat-
ta, nu får ve int nä fint brö'
lät hä då." (P.H.)

"Döm eller oyr bak-
unjen dan innan, o, för hä
skall brinn bätkör o bi fortars
värmt då." (O.O.)

När man eldat tillräck-
ligt, skulle dä laska ut.
"Ja minns döm

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

sa: 'Nu får ja int' lät hä
sarsla längör. Hä ha nästan
sarsla fö' myffs. "OO"

"Ja, vi dä där va oli-
ke. Skäll ve bak yrisbrö, skäll
ve rak ut kölonö, menns döm
va' rä. Men skäll en baka bil-
lar feik hä sarsla ut, sä dä varst
svart, innas ve kara ut döm."
(L.F.)

För att kara ut kölonö
hade man en ungskara. (Sant-
liga vagemän).

Ungskaran var helt
och av jämn och försedd med

"Med rä menas här ännu glödlande
ej steknade.

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

ett långt stoff.

Sedan kolen var utkarade, sopades ugnen väl med en sväpja. Den var vanligen bunden av grannis eller tallris

"dom söra ma en sväpja en färjen sväpja o se bost, se ha int skol sväda" (OO) (Se även nr 44)

"Merst hadd dom sväpja av gran ellö tall"

"Senn söra dom mä en salluska. Dom blött salluskan; så dä fäst bra" (S.S.)

Man försökte också prova, om temperaturen i beh-

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

ugnen var lagom.

"Döm bruka kasta in
litö mjöl, för 10 n, om dä
va lagom vämt." (T. 21.)

"Döm provgrädda
en liten balla. Var ä fö
kett, feuk döm sval är." (L. 7)

"Döm lära prova o kring-
la." (A. L. 7.)

Man kände till flera
sätt att nedbringa för hög vär-
me i bakugnen.

"Döm kasta in salt
för 10 sval är." (A. L. 7.)

"Döm lära bra in
en färdig svepra, som döm
blött eller kasta döm in salt,

så hä int skäll sveda." (66)

"Döm blött en kalkus-
ka. I blann fress hä alldes
hemskt. En del kasta in salt.
Senn kanna döm hard ~~se~~ in
nänn mjölnäva för o n, om
hä hadd biwe lagsamt. (E.P.)

"Döm bruka de
kall arka ellör röghli, ellör
fog döm ~~ungssöjron~~ ~~ungssöjron~~
o blött o hadd in. Ungssöjron
var äv kallis, kopsburnon
o så en lång stöf de skaff."
(H.U.)

Man kunde också elda
med stichor i stichhölö för
att öka övervärmern. (Sambliga

sagesmän)

Om ugnen svalnade under gräddningen, kunde man elda om den med en mindre brasa.

"dom äla om, om ha häbra. da ^{hälas} hälas 'el pra, 'hart in pra. dom lära för om da. dom hästa lit inpra.

"man ha hot värmer bra nog. ännor om elning, koma en gräda äna te kunnra häst." (E. S.)

Angående före komsten av bakugn se ned. 28!

Någon slags flyttbar bakhäll kända sagesmännen

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.

Fgl. 16

ej till.

"Men här fanns en gammal gammal hämmör. Men ja kan då int säga, om hon va född hämmör, o hon baka kakor uppå ysern. Hon baka ut kakor o hadd sakta ell o grädla o vänd dom" (OO)

Samma uppgift lämnade Per Hedlund.

Se vidare under kap. IX 1!

Man gräddade också väfflor och rån uppå ysern. Se svaret till IX 2!

Såväl rånjärnet som väffeljärnet var fyrkant-

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

ga. Bräda voro försedda med
 långa skaft, så att de gick
 lätt att vända över elden på
 den ägnade spisen. De voro
 vackert utrusade, så att rana
 och väfflorna skulle bli fint
 mönstade vid gräddningen
 Själva rånjämnet var omkring
 18 x 15 cm. I bland voro de mindre.
 Oftast voro de gjorda med en
 förhöjning på mitten av järnet,
 så att man fick två mindre
 väfflor eller rån vid varje grädd-
 ning.

När fyrspisarna började
 komma i bruk användes behugnen
 i den till att baka vetebröd i.

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

De voro ju inte alls vanligt förekommande till att böja med, men ville man baka likes vetebrod, och lyckte det var för besvärligt att ~~ta~~ elda upp bakugnen, gick man och lånade ugn hos någon, som hade fyrspis.

När man skulle baka, hade man ett särskilt bäkbröd.
 "dom had lösa bäkbröd, som dom tog in, när dom baka." (E. P.)

Se frågelistan fig. 5!
 Brakbrägen: "dom had bäkbröd, som va så bra. dom va utgrövd ut en stor grov stök."

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

dom va sa bra dom lakt
int." (H. U.)

"Stora, stora brög hadd
ve. Döm va då 1 1/2 m lång o
3 dm. bud." (G. S.)

"Ve trödd mä bäro
händronö, utom när ve jod
mjukbrö, då hadd ve en yrada
ellör slev, för hä va så kett te
o böja mä." (A. L. J.)

"Hä va bäro händrö-
nö. En del lyckör hä va lost-
akket, men hä har ja då int
lycka, om en tvätta så om
händronö innas. Men hä va ju
int alla, som gjord hä förtäs."
(L. J.)

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

Under jämsningen överbeddes de-
gen med skynken för att
skyddas för drag. Detta var, för
att den skulle jäsa bättre.
Verktyg för brödets utkarving:

"Döm hadd ju karlar. Ettör
gammalt va döm mest helvär-
va. Höll döm int så strängt,
så juck trä bra o karla ändå.
Men en del böja ha samma
trä andra, sön trä va liksom
en lös axel i ellö, va ja skä
säga. En del hadd kruskarlar
o. (E. S.)

Samma uppgifter lämna
övriga ragesmän.
I allmänhet hade

man endast händerna till hjälp,
 då man tog degstyckerna till
 hakorna. Men en del kunde också
 använda kniv.

Man använde mätt för
 att få hakorna lika stora. Man
 hade ibland särskilda hälmätt
 att ta ut hälen i hakorna
 med. Men det fanns också hak-
 mätt med hälmättet fastsatt
 i hakmättet.

Man använde också
 brödynadar för att lätta och
 flytta på hakorna.

"som had ma ~~pre~~
 ba löya o köpa skaff. som
 had ma löya, löya skaff,

mer dem ställ skull sat in
dem i ängern. mer dem
log dem ma en liten spä
da o gav en dar, som
skäl sat in. (8. P.)

"dem had en brö
späda ils käkspäda o log
fran böks ma." (H. 21)

"ve had ma, som
ve häla käksväd. ha va
som en liten rün späda.
ma hof skaff. ^(lönga) had ve o dem
häla ve käkspäda. (L F)

"bröväd sa ve om
en da lila; en da lönga hä
la ve ängspäden ils käkspäda."
(A. L. J.)

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

Även Olof Örtengren och Per Hedlund lämna uppgifterna att käksväd eller brösväd var en brödsprade med kort skaft. Den med långt skaft kallas käksprada eller brösprada.

För att pika brödet hade man en bröppick eller brösväg.

"Den had ba rüna pikar o rülpikar." (E.S.) I allmänhet var det 5-8 pinnar i naggen.

Brädderna man satte brödet att jäsa på, kallas bröbräder. De voro mycket långa men inte bredare än, att man

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

fukt rum med en kaka på bred-
den.

"ja, nog var döm då
1 1/2 m. ^{lång} men inte mer än en 3 dm.
bre. "(E.S.)

"Döm hadd ju bakbräddor.
Döm va lång te en 8-10 kakor.
En del kanna sått döm, va döm
kanna. Men en del hadd stegar
o "hängde opp. Döm yttre
fart nä brokar o sått stegani"
i, o så brädd om in bak-
bräddonö i millan oranfö varam"
(H.U.)

"ja, på senare är hadd
ju alla bakbräddor. Men längk,

"hängde = hängde

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

hur ä' va för te bakas, så lag
döm ut lätken på gövö o lag
te jäming. Så ^{va} fällt schä o håll
umman unganö, så döme int
för o trampa oppi. (L.F)

Se vidare under kap.

6!

Till att rengöra
bakbordet använde man en
kniv.

IV. Varar bereddes bröd?

Det vanligaste sädes-
slag, som användes vid brödb-
redning, var utan tvivel råg. Den
kunde någon gång blandas med
horn eller havre.

Hetebröd användes

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Fogl. 16

endast vid mycket högtidliga tillfällen. Odlingen av vet var nämligen mycket liten.

För att få brödet något mörare och även i bland ~~fr~~ i brist på tillräckligt med rågmjöl kunde man blanda i hägra (harre)

Till utbakning av brödet kunde man ibland använda kornmjöl.

"Hägra korna som brän i o i brän kon, om ha va smot om." (E. P.)

Se vidare under varret till IX!

Med brösa(d) menar

man någ och vete framför allt
någ. (Se även svaret till T. 2.
Fröskning.)

Att man skulle ha
tillrett bröd av okastad råg
är okänt av samtliga sages-
män.

"dom köna rikta
mjöl te me timper o bölar." (E.S.)
"var dom märks,
sikka dom, so dom had te juch-
bölar." (L.F.)

"Hä vart ju bättö,
om dom seck ha i litö sam-
rikt" (A-L.J.)

Se vidare under TF!
Det riktade mjölet

mjölet kallas sikt eller säl-
nkt.

De vid rikningen från
skilda beståndsdelarna kallas
kli.

Tryddor: De tryddor eller
smakämnen, som kunde till-
sättas vid bakning var salt,
anis, fänköl, vört, varsla,
mesort och bär. Se kap IX!

Ämnen som använts som ut-
drygning eller surrogat:

"1867 va nödar, o ja
minns ve va många barn. Ye
feck ryssrög. När dä vart si
där ont om, kanna döm blan-
na. Söm hadd 'öm ärtmjöl i,

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

varst hä gött men härt. O
protatis hämma dönn blanna
mä. O te prannhaka hämma
dönn da ärtör o kom. (E.S)

ymfr. sid 56!

" äfmyöh sval ha av,
o val städet. had om i fo myffo
kon val ha liksom sa lot." (121)

" ja had tar pa, at
rövr häna dönn bhan ma o
protatis. protatis fört dönn
ju ma rövr da ha krige ma.
man ha a da int na bra.
ha bir sa ödrikt o ha a
rakt, som ha drag at sa myö-
lo o sa bir ha sa löst o
ödrakt." (A.S y.)

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

"ja riktigt långt teba-
kas kanna dom blanna i
bak." (S.O)

V Deg och jäsning

Man stuffer i or-
tens mäl på deg, smet och röa.
En deg är något ganska fast,
något, som ~~är~~ går att hantera med
bara händerna. När man talar
om deg, tänker man framför
allt på deg, som bakade bröd av

"dom låra låga, sa
int degen stog för kall" (S.P)

"degen var stäkr." (S.F)

"smet ha va ju
na helt anal. ha va präzhaksmet

"stäkr = kort, inte tillräckligt smidig

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA
GST.

Fgl. 16

o väfskmet o sont. "(L.F)

"röra gav dem höns-
ms." (A.L.g.)

att sätta degen uttrycket
i allmänhet med göra i degen

Så berättar en bagare,
att man gjorde i ordning deg
"De hadd int så gott om jäst ettör
gammalt, så då tog ve allte o
jord en minnör deg på kvällen,
o den kalla ve rastdeg, o han
fick ligga över natten. ja, då
blev väl en sex timmar. Sen
på möron va en då degen mest
som jäst alltehop. Då tog ve o
värmel vattnö, som ve skull
ha te deggra, o så tog ve o rota

Landsmålarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

i hop alltehop. Då hadde ve int
till näm mer jäst, o så får
då jäsa ett dag, o sen ska
då slås app och bakas ut. (Elo
Sörling)

"Om korna baka två
dagar om dan. da varmd, om
värn på kvällen men int för
mjölk, för da jast degen för
föt. ja så fak om da jäsa
te mjölk. men på mjölk
jod om i en tal deg, som fak
jäsa mens om baka ut om
da föfa." (Erik Skans)

"ve had mjölk i
bröje o så skol ve värma deg-
grä man int för varmt för da
v.d.o.s. det fick inte bli för varmt

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA

GST.

Fgl. 16

vaf ha sijase. sa skol ve strö-
da in mjökt. ha skol brödas
ordentlet. (L.F)

"På kvällen hadd ve
i jästom o gjord i dejom; o
hä feck väl jäsa en 6 timmar.
Senn skäll ve ha dejom riktigt
väl. Ye lära ärbet om dejom,
om hä skäll bi bra. Dejspa skäll
va riktigt varmt te mjuktbrö. Men
hadd ve fö kall te skärpbö, vart
hä surt." (a-L.F)

Rorsdeg användes endast
av bagarna.

ymfr. även kap. III!
"om dom int bröda
dejom ordentlet vart han klingse."

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Fgl. 16

"som had i bra må mjöl,
sa dejn var lätgont harr
skol va ganska städe. var o
däkt mjöl väla da brötna." (L.F)

"had om int säje in
mjöl, sa nt ha va varmt, väla
ha int jäsa va.

Saltet tillsattes, innan
man började arbeta degen.

Efter gammalt an-
vändes alltid driksjäst som
jäsamne.

"ha va ätte driksjäst.
som läga ätte fästom jäst, som
som tog u driksfräskens. o
had om int, lära som lära
älre som skol jäsa jäst int. ha

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

va fast sinars, dem böya ma
en da jäsjärten." (E. F.)

Att friska upp järten
kallas färsk upp järten.

"i bvan lära dem
färsk upp järten. dem red i bi-
to mjök, o ha fek sta m ston,
sa vat ha bra." (S. F.)

"Midsommarjäst" är
fullständigt okänt av samtliga
sagesmän.

Sagesmännen berättar
ingenting, som tycks på, att jäs-
ten kunde bli föjörd e. d. järte
inte brödet; sökte man en natur-
lig förklaring.

"Var ä, sä att tri

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

int jämt, vella dönn skyll prä
mjöto." (A-L. J.)

"va digryia fs hat ils
fs kalt, jast ha int na." (OÖ)

VI Möclämnets behandling före
gräddningen.

uttryck för arbetet
med att göra den färdiga degen
till kakor eller limpor är "bak
ut deijn." "ve bäka ut dan
depra." (A-L. J.)

Aven bäka op kan
man säga. "ve bäka op en
de fäst deijn." (L. F.)

"denn trod op
deijn o bäka ut en prä mön.
(P. N.)

antalet personer, som deltog i bakningen, kunde variera beroende på; hur många kvinnor, som fanns på gården och som kunde deltaga i bakningen.

"ja ha va ju iohka man nog väla dom jänna va mer än en, dom kiona va tre - fyra ibhän o. va dom två var a mästadele en, som jod ämnens o en, som jod käkens. dom jod hihsem käkens i änniz, o sa juka dom, o sa tog dom möts. ja o san do skol dom sta o jäsa an ston inas dom skol in i ängen." (G.S.)

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

"fo bäkens skol ni lita
finars ut, had ve pra dom li-
to hon mjög. ve stök bars över."
(L.F)

De stycken av den ut-
bakade kakan, som vid utlag-
ningen kom utanför mätet,
kallas skovör.

"jo, en del dog ju
våra prä skovörö o baka in
dom, men för då mesta gav
döm döm döm te durönö."

Allt hårt bröd var
föret med hül, så att man
kunde hänga upp det till lock-
ning.

På knäckebröt eller jul-

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

bröt satte man hälet 2-3 cm från kanten ~~men på~~ på ysisbröd. På ysisbröd satte man hälet i mitten av kakan.

Efter utbakningen sattes kakorna att jäsa ytterligare, innan de gräddades. (Se sid 59 och framåt.)

Oftast lade man kakorna enkla, då de lades till jässning. Men en del kunde lägga dem två och två oöppna varandra.

"En del lag dem dubba öpa varan." (N.U.)

De små kakor, som bildades, då man tog hälet i

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

bakom, tog man ankningen
och bakade in i degen igen,
eller också gräddade man dem,
som de var.

"ja dom gräda dom
o kona ha te hertans o
jurons. ja, en del kona ha
bidans o ha in i an de an-
ra dejon." (89)

"dom de småbolans
for dom o gräda främi ängen
o gav at bärnjans. ja, en
del spadom val at jurons
o." (90)

Orödet sprades inte före
gräddningen. (Samtliga Sagemän)

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

71
Smyror och bullar grickades
med en stika eller gaffel.

Njukt bröd brukade
man bestycka med litet rapsvatten;
innan det rattes in i ugnen. Detta
var, för att det skulle få vack-
rare färg och en blankare yta. En
del stök på dricka.

"ve rüda på lits dricka,
sa ha vat brünt o fint." (H. E. I.)

"ve smod ma lits se-
rapsvatn." (L. F.)

"älte smod ve dricka^{pa}
ets vatn ma lits serap i." (A. L. J.)

IV Gräddningen

Ordet *usbakning* an-
vändes inte om gräddning.

72.

Angående gräddning se nr
43 och framåt!

När man skulle
flytta brödet från bakbrädan
in i ugnen, förfor man på
följande sätt. "Döm va mestadels
två. Först var å en, som slog
ve bakbrädonö o slog baköro
på ett samnt då baksvärd o
hans langa te en då, som
slog ve ugnen, o han slog emot
bakken på en brösrads o
hadd in i ugnen." (492)

Samma uttryck hömma
de övriga sagomännen.

"Ugnen en elnring
kunna döms grädda ändå te

en 100 kakor. "(S)

Man undersökte, om
brödet var färdiggräddat

"Te lysst prä dä" o
sitte, o så hämmad ve prä dä,
att hä va lätt. O mjukbrö
hämma ve pröva mä stuka. "(S)

Samma uppsgifter hämmas
av övriga sagesmän.

Limpor och bullar
gräddades prä plåtar i ugnen.
I allmänhet gräddades de efter
det hårda brödet.

"i bhan köna ha ga
or sa bra mäsame ha kom
in i ugnen, o sa gozke ha
o vat aldes präbbar. da

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

vaf ha öfakt.

För hastigt gräddat
bröd kan man använda uttrycket
~~man~~ brägrädda brö. Om brödet
gräddats vid för svag urygsvärme,
säger man, att det är brän-
grädda.

Brödet har stälram
eller degram, säger man, om
det finns en ogräddad rand
i brödet. Stälram är det van-
ligaste uttrycket bland de äldre.

Brödet är stilet eller
knallet kan man säga. Bröda
uttrycken användes om så väl
hårt som mjukt bröd. Stilet
dock föredrogs om hårt.

" var dom söjka brö ma
 on son da stähran, so waf
 ha so stäbt o haf, man
 knälet höna ha bi, om ha
 wa frängräda ils, om ha
 wa fo däst jost. (L.F.)

" i bran waf ha istäkt
 brand i häntens o so man
 ha fek ju dūga enda. (A.L.Y.)

" dom a int brand.
 dom dūgs bra. dom a bärs
 lts välgräda. (A.L.Y.)

(Uttycket fölldes, om
 några pyrrarbakor, som hon
 just hade gräddat.)

I allmänhet brukade
 man ge smakbrö.

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Fgl. 16

"ja m del gav småbröd,
men ve gav de bärs te dem,
som kom in mens ve baka
älsre ve jod i äring na, o gav
te gränar io sa int." (E.L.)

"ja ve jod, a i ä-
ring småbröd at gränar io
bekanta ve lag in i en ren
servät io jik sta ma." (A-L.J.)

"ja an del jod söna
da båkaker io gav som små-
bröd." (P.H.)

"ja, ha va olika, an
del gav, io an del gav ärint
na." (L.F.)

I allmänhet gav
man ett par kakor av det

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

nybakade ännu mjuka bröden^{kor}
 Sådana mjuka kakor går också
 allmänt under namnet smakbrö
VIII Prödets behandling efter grädd-
ningen

"Efter gräddningen
 brukade man sopa brödet. "Ye
 sopa då mä en vifv, ja hä'nt
 va'nt sä myffv, sä hä' lät ve
 komma på gölvs." (A.S. 7)

"Ja, en del sopa är
 döm mä en björkvifv, men en
 del slog bäro nära kakor o höll
 i hop o slog döm mot bärs."
 (O.O.)

Man har inte ristat brö-
 det. Ej heller har man ristat brö-

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
 GST.

Fgl. 16

del.

Sedan skulle brödet torkas.
 Detta tillgick, så att man hängde
 upp brötkorna på ett yttel i
 köket. Spisbrödet trädde direkt
 på yttlet. Sväckebrödet kunde
 också sättas direkt på yttlet. Men
 vanligare var, att man band
 i höj dem två och två och
 hängde upp dem på brödyttlet
 i köksstaket.

"ve hængd upp dem
 på yttel. ve hængsm ists
 varan, o sa fak dem hæng
 ists varan, sa äta kakans
 på brö^{yt}skol hæng ma rätan
 at sa samma kol, o sa hæng

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Fgl. 16

79.
om, las dem vaf or. ve sand
ifer, om dem va fädor pa
da vif, at ve pika pa dem.
ja ve gild om lit fof. o
smal da, nar ve pika pa
dem, da var dem fädor
o sa ner." (G. S.)

"spisbrö tiska ve älle
pa da väts, at ve trad kaker
ns deräkt pa yräts. o älle
skol kakers va vand at
säma hol. man knäksbrö
tiska ve pa st änat sat.
ve had äfingar o bant i hop
kakers tra o tra o hand
op, sa ha hand om kaka
pa vändor väan om yräts.

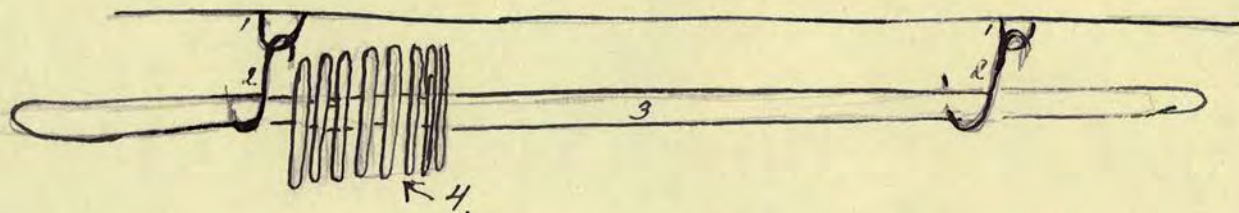
ja ha fans dem, som brød
 yvælbred hækens derakt på yvæ.
 man fo. de mætte jodsm
 på da da der viss. (L.F.)

"ja, ve sat do hæk-
 brød derakt på yvæ. man
 ha fans dem, som brød m
 bra jensm hæk o o bant
 i høje hækens bra o bra.
 en del hængsm, so da
 siksm hæng m hæk på
 var na. man dem hønå
 hæng, so dem hæng ~~o~~ it
 varan på da da viss o (a. d. g.)
 - - - - -

"med yvælbred menar man i all-
 mänhet yvæbrød. L.F. menar hæk
 tydeligen yvælbred".

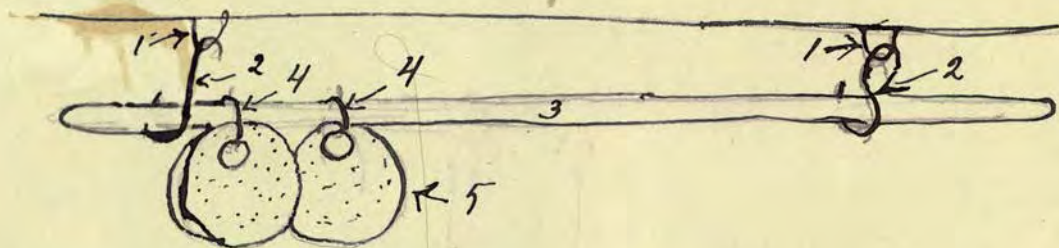
Upphängning av spisbrö

81

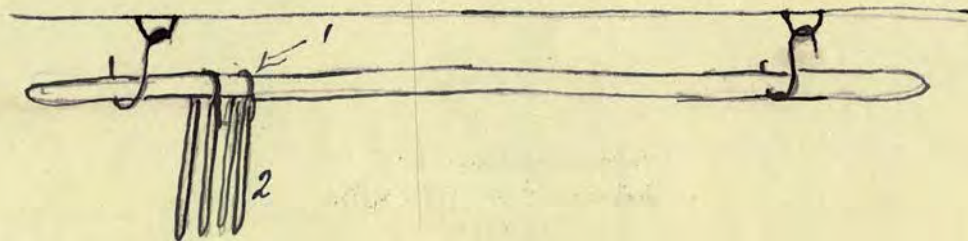
- 1 märke
- 2 krok
- 3 bröyutt.
- 4 brökekör

Upphängning av knäckbrö

- 1 märke
- 2 krok
- 3 bröyutt.
- 4 öfning
- 5 brötkaka

Upphängning av knäckbrö

- 1 öfning
- 2 brökekör

Brödet förraring. "ja dom had
ju häbrm ilo mätbödar. o
san bro va lof lag dom
ner da i stora brötlarar i
häbrs." (E. S.)

"ja, ha va iolika.
en del had yvat i häbrs
o, sa san da va tyka
lag dom o sat op da pa
yvat i häbrs." (B. B.)

"jak dom sa
myffs, bro, sa nt lärans roht
tal, lära dom sat op ot
yvat i häbrs. o." (A. S. Y.)

Det mjuka brödet
förvarades i kistor i källaren
eller i något källrum. (Samtlige

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

sagesmän)

Uppläggningsring av brödet på
bordet. "Ja, ett gammalt
lag, döms alle bäro derst
på bolö. Döm lag fram en
hög mä kakör." (C.B.)

Under senare år
böjade man använda brökör-
gar

IX De olika brödlagen och deras
tillredning.

1. Vanligt vardagsbröd.

Vanligt vardagsbröd
går vanligen under benämning
brö. "at brö te mätör".

Men om man vill skilja det
från annat bröd, kan man

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

säga grättbrö, gris brö, skäpbrö,
vanlet brö, häit brö,
grofft brö.

Med alla dessa benämningar menar man grofft, häit rogbrö, som var det vanliga vardagsbrödet.

"Jä i min bændöm var icke mest haf brö utom 1867. da var icke råddar, icke da var ve tildela som ha rysrog, far jak o arbete o ve va många ban, o ve fekt pron mjölk i vikan, o ha va ju ijonsting o jor storbak pro utan mer lara baka för va vika o ha var ju bär

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

mjukbröd förfås. man ve vaf
sa le fra da dar o ha
va ind va bra ha väre
myg ingenting" (E.S.)

"for ad dom mest
sont ha skärbrö, o ha vaf
dom stark av." (E.S.)

"De sa spättbrö o
om skärbrö." (E.S.)

"ja, ha va mest
sont ha vanlet spisbrö dom
hadd i vändaslag." (H.U.)

Jmf. vid 8 och framåt!
"På spättbrö var
ä" höl prä mittom." (A-S. 7)

Man kunde i bland
baka ett slags tillfällighetsbröd

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.

Fgl. 16

glöuhyyrör.

"Ja, döm baka nä, som
döm kalla glöuhyyrör. Döm gräd-
da döm dereht på arkan på
en dä yyma yvisön. Döm
va go samma dä glöuhyyrör.
Säthelt bam lyckd om sam-
na dä glöuhyyrör." (P. N.)

"Glöuhyyrör kamma
döm göra nära, memms döm
ella oppr unjer o. Döm
tog o baka nära samme dä
ranna ballar o grädlda på
glön framini unjer." (Ö Ö)

Turnbröd i egentli-
gaste mening har inte bakats
på orten. Däremot har man

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

bakad en sorts knäckebröd, som
i bland går under namnet
sumbro. Se under högtidsbröd!

Det är svårt att
säga, om mjukbrö "över hu-
rud laget kan hänföras till
vardagsbrödet. På många går-
dar före kom aldrig mjuk-
brö som vardagsbröd annat
än strax efter bakningen,
då man kunde äta ännu
osorkade grisbrö kakor.

"i min båndörn
at den bäst skäpbrö se vändas
utom 1867, som va nödär da
fek den sa lite at gönjern, sa

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

dom l^ära bak mj^ukbr^ö "(G. S.)

"hä va ju mj^ukbr^ö
 inas hä to^g hä, sa san dom
 had baka ad dom ju mj^uk
 br^ö i nära dar "(G. S.)

Jmfv. sid 27!

"När ä va st^ötkalas,
 skäll hä ju va lit^ö bätt^ö.
 Då feck ve mj^ukbr^ö, o hä va
 kalas, för hä va 'nt sä vanlet
 för i värld^ö. Hä va 'nt många,
 som hadd fyra då int. o dom
 vella ju int håll på ell ggr
 ungen för o baka för tide.
 Hä fanns int mer än en i
 ås, som hadd fyra, så nog
 "fyra = fyris.

varst hä kallas, när ve feuk mjukt
brö allte. " (L.F.)

Jmf. även sid 7-8!

"Min mor bake mjukt-
brö. Hä va bitö sjokare kakör
te mjuktbrö." (K.U.)

"Ja, hä va ju olita,
nog var ä en del, som for o
bake mjuktbrö, så dom hade (1831)

2. Höglidsbröd

Det hårda bröd,
som användes som helgdagsbröd
går under en del olika namn
s. ex. knäcksbröd, kegelbrö, tunn-
brö, helgbrö, julbrö

Se sid 27!

Det var tunnare än yris-
brödet, och dessutom hade man
bättre deggrad och i bland
även en del kryddor.

"knäcksbrö" ha va
ju finare, ha va tyngre o
sa had som i lita uktnjöh, o
sa höna dom ha lita finare
deggrad o. dom höna bhar i
lita mysk. ha var god man
hädare. man en del had ba-
re vafn, o sa had som fär-
hö i sont da finare brö.
knäcksbrö ha va jühbrö, o
sa ja sündasäftmans skol ve
ha sont da knäcksbrö i dom

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Fgl. 16

första gåhans fick den sa
 va sont da knäksbröj gälv,
 när a fans främa på böks
 förfas. man ha fans stältn,
 som den var i äddela o. man
 som hos pör, o. i as vet ja
 gämatör bröj i tur m knä-
 ksbröjstaka o laga tal ma smör
 o ost o gar var o an." (L.F.)

"när ve baka, sa baka
 ve älle två slaks bröj. ve skol
 älle baka st yrat ma knäks-
 bröj, o ha skol ve ha te rün-
 das bröj. ve skol älle ha sont
 på ründagane. o sont skol
 ve älle ha lite ma os te jä-

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

bön, so ve skol ha o bjü
 da pra. ha va bäka ma
 myskt de degra, so ha va
 vilars. man ja mins dom
 had ha so val ünarläkt,
 so ve int skol kon kom at
 na. man skol dom "smiltra,
 bjü dom pra m knäksbrösmör-
 gas. i bran kona dom ha
 lit misort i dejm o. da
 vaf ha raht önäkt got (0-27)

Till jul och de stör-
 re högtiderna skulle man alltid
 ha njukbrö av olika slag.

 "smiltra = fjärka, ställa sig in

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
 GST.

Frgl. 16.

Se sid. 87 och framåt!

"ve baka m sofs bölar
av rog o hts rikta mjukt ha
va ju m sofs limpor ha, man
dem va ruri. söna da bölar
va jukbröd men va baka
här röghäkor i bran o "(69)

"ha va rikta mjukt
i bölar o limpor se juk o
rost" (11.11)

"ve jod sa gsd mjukt
mjukbröd o se juk, o ha had
ve fänköt i. ve jod i deym
pa kvälm, o sa juk ve op
2-3 pa msn o baka ut inas
ve juk i lägan. o sa jod ve

Landsmålarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

94
vi följt de jul. ha var a int
na rikta i utan sina rögn.
(H. 26.)

"Ja minns då, hur ä
va. Döm jod julbällar är
rögnjöl o hto rikta mjöl
o hto missort. Döm va bra
nog stor. Döm va då stor sön
en tallrik. O så när ve hadd
byggga de jul, så skall ve gör
vartbällar. Hä skall va bra
nog mä vort. De tog är o
hoka skop. O ja minns, när
ve vart hto störr, då skall
ve ha varin julhög. O hä
va varin rögnbåla o en vit

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

böla o smibb. ja smibb skall
 ve ha flera stycken av, o
 sa säna da råbrön. (Se ned)
 (L. F)

"Smibb o vetbälla o
 råbrön Ven julbälla är rög o litö
 nhta skall ve ha, o hä skall
 väcka hela januari" (A. L. J.)

"Samma goda vöt-
 bällar, som dönn hadd i hä-
 samma, bor ja ja alle fått
 vänn annstanns" (P. H.)

Som redan nämnts
 brukade man baka vetbröd till
 julen. Det förekom även vid en

del
 Vandra högtidliga tillfällen. Något
 vardagsbröd var det inte.

"v_eb_rö ha va_int
 vän_et ä_arat an p_a s_indas
 m_önan_s. o ha va_int p_a ä_a
 st_alm_e d_om had ha p_ant
 d_e h_el_er ha va ju p_igfly-
 t_em d_en 24 okt_ob_er, o d_er
 bruk_a d_om bj_e p_a st_ey_er
 o k_af_e. m_an st_ey_er h_öna
 d_om j_er h_ös b_agar. m_an
 d_om h_öna bi bj_elm p_a k_a-
 f_e o mj_ukbr_ösm_örg_as. o ha
 va d_e sa vän_et d_om int
 int had va v_eb_rö, om ha
 kom f_eh_k, som d_om sk_ol bj_e

på köfs, utan anlys på
 en stat kop eller sak dom
 en smörgas. o had en mjukt
 brösmörgas, var a ju rikhet
 fird o ha jod int na,
 om ha va gämas utan
 da sa dom. ve ha, nt na
 färje man ha got lika bra
 enda. o ha var sa. ha va
 lika for äla o da behövd en
 int gämas na. na veltbrö
 ha va ivälet på 1800-tale.
 veltbrö had en ma sa som
 förij, nar dom fak små-
 förk. (dL y)
 na veltbrö veltbrö var ju

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
 GST.
 Fgl. 16

int väntet man dom baka ju
non vektong i bhan." (P.H)

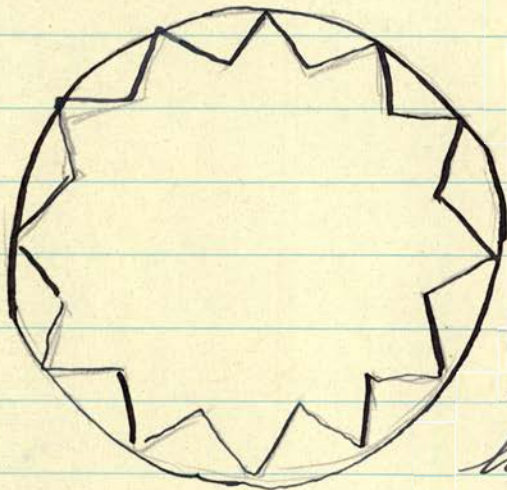
"ja nog skol dom
ha vektong te juhr, o da lare
dom ha prästar o gräda prä-
sta jak ja int o grad vektong
prä eritn, o da jod om jül-
bökar av vektong o som
dom sat prä juhrmors, o
en del jod präfran o." (P.F)

Se vidare under julbröd!

Julbröd

Till jul skulle
man ^{ha} ökräven julkaka. Den
gjordes av den vanliga rågbröds-
degen, och man gjorde aldrig

julkaka
 ritad med hjälps av
 Erik Skans.

Skärman åt-
 stadskorns genom
 att man rulla-
 de smala rimmar
 av degen och
 la upp på kakan

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Fgl. 16

mer än en till varje jul.
 ja de va juht skol ve
 jor en juhtkaka, o han va
 rystet utvara o fin. ve jod
 en vante kaka av rögröps-
 dejon. man ha skol int va
 ra hot pa en da ~~st~~ juht-
 kakan. o int var han so
 juka haler, man dom rula
 löza smäla rimser, o dom
 knusa dom ut kakan ma. en
 del jod liksom rizar. man mest
 jod om, va da vaf liksom
 en gäna. dom lag en da
 sa hon fek lözka, o nar da
 vaf juht da jod om i roring

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
 GST.

Frgl. 16

julköls. da lag dom m
 duk pa börs, o sa lag ve
 m da julkakan mit pa
 börs. o sa set dom fäts
 me julmors pa kakan. o
 ha jak sa främa hela julk-
 härgon o sen ar härgon
 va övst sa kona ve kok
 son da bröryka o et.
 or. ~~han~~ hon var rystet
 had o knäle an da julkä-
 kan, sa ha jak knaft o et
 ma änas." (E. S.)

ja dom had ju
 alle m julkäka, som va
 utlira o fin värs. o nar

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

käbgon va svor, sa skol
juvrens ha an da kakan,
änas skol dom int brivas."
(A.L. 7)

Man bakade även jul-
bohar. Dessa voro i allmänhet
av vetdeg.

"ja dom zoft ju mjöls
piperakaksbohar o gar te bärens.
ha va vänlet at gifar els
gümör gar te bärens." (E.S.)

"els gämat jod^{sm} julk-
bohar av vits, man san bör-
ja dom ju ma piprapakaks."
(H. 24)

"ve had ot stot jühsmör

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA

GST.

Fgl. 16

pre jukböcker, o i ha skol
jukbäckans sta i. "(P.N)

"ja m del jod
na sof jukbäckar o. av vets.
dom va kruss o kemura
väs." (H. 21)

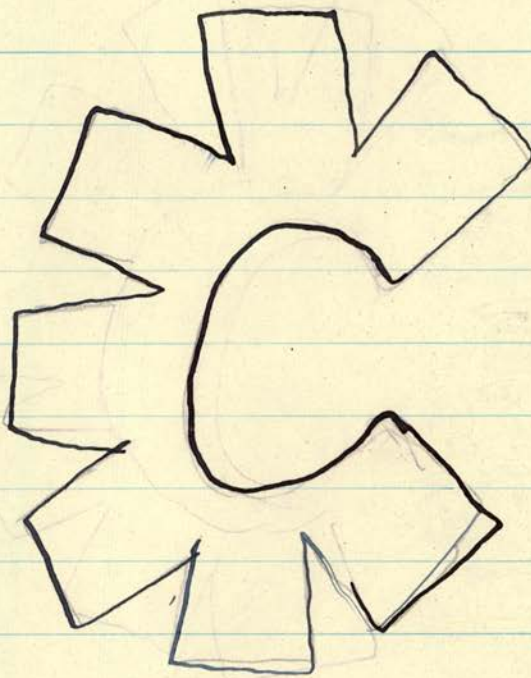
Till jul och även till
kalas skulle man baka smib.
Smibb är väl närmast att
jämföra med en sorts smör-
bakelse och beskrives av sages-
männen som en enastående
läckerhet. Något så gott kan
man tydligen inte uppbunga nu-
mera.

"smib ha va någo

Olika modeller av smitt
ritade med hjälp av E. Skans.

104

le fint ja kan int begrija
 man a sa fint o got far
 an ialre nu fo fin. man
 dom viala, int jana tak om,
 hu dom jodsm, man dom va
 utsira o sag sa fin ut, o ha
 va som na riket fint veltit.
 o ja vet m del tog da av
 viltdejon o karkva o lag
 smor o vek o karkva o vek,
 o sa ha hadsm m ysser
 o ystra, sa ha vaf sona da
 smbar. dom vaf aldes frase." (112)
 "ja son da mib va
 ryllet go. ha skol ve alte ha
 an gar tre var i juhhojm.

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Fgl. 16

ha baka dem av ^{vet} mjöl o smör
o lite gräda o sa skol ha va
lite brännvin för ha skol bi rik-
tet fräset." (S. 47)

Fettisdagsbullarna köps
tes i allmänhet. Men det hände
även, att man bakade dem i
hemmet.

"dem zoft fettisdagsbolar
färdan va en rystad stor kist-
lid för i vädron. Bågar Giska
ud va pröjkar o säga." (H. 21)

Begravningsbröd: Några egentliga
begravningsbröd hade man inte.
Pagesmännen kamma inte ens
till begravningskringlor av soff-

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

ran ^{som dock} användes ganska allmänt i grannsocknen Valbo. Men nykter bröd medfördes allmänt som förtäring på begravingar.

"ha va injin sat o stal te me grävör för int för da stol äta ha förtäring me sa. s. e. en grötbröka o en kaka i en köparform, o ätte en böla av vander stavn slägr en vits o en rog, sa dom som had kaläs dom fok ätte brö sör." (A.L.g.)

Kaffebröd: Sedan man bakat det vanliga rågrödet, brukade man baka s. k. kaffebröd eller

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Fgl. 16

kruklbrö. Det var ett sortt mycket
hårt bröd, som användes som
ulchygningemedel vid kaffebotning.

"På alla rista, var
dä va litö är kallna, skäll ve
bak kaffebrö. Ve laga tell är
stött kott potatis o litö malt
o rörd om. O så feck hä nä; kess
hä annra va övriggrädda. Flä
feck nä o rötkna. O så baka
ve us dä mä kki, o hä farma
ve händönö alldes rylst. Yi
ungar feck mjöfs håll på kladd
ihop samma dä kaffebrön; ve
kladda ihop liksöm runna
bällar, som ve platta te litö.

Om detta är feltydning har jag. Andra säga ungar.

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16

Hä va'nt nämn jäst i sämt
 dä kaffebrö, o sä gjord ve
 liksom rändör i dom. O sä
 skall dom långgrädda, kess
 dä vart aldeles brunt. Sen
 dä, när ve skall kok kaffe,
 tog ve allk en sämn dä bit
 o stött o blanna mä. O hä
 vart riktigt gött kaffe." (L.F.)

"for o ~~inverte~~ o fo
 na o dryg ut kafs ma, baka
 dom kafsbrö, krulbrö sa ve mä"
 (B.B.)

3. Bäcke eller mera sällan bakade
slag av vardagsbröd
Bäkahör bakade man,

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
 GST.
 Frgl. 16

110
då man bakade rågröd. Präkakan
var en vanlig rågrökaka, som
före gräddningen beströks med
en blandning av mjöl och sylt.

På en del gårdar har
man bakat särskilt grovt bröd
ät härtarna. Men på en del stäl-
len fuk härtarna äta av det
vanliga yrisbrödet.

"Härtanö" fuk ju brö."

På julafton o på juldagsmörön
fuk dom alle brö." (1921)

"På en del gårdar vet
ja dom baka särskilt brö ät
härtanö. Hä va grövör o fochers.
Men på andra ställen fuk dom ät

///

~~gick dom~~ ät samma söm folks. (238)

"Härlandö" va dom man
om ska ja säga nog för dom
o fak om bröbit i milanäl o
på juktasmen skot dom älle
ha om ryr o om bröbit, inas
dom för ska. ha va för an skot
springa bra. dom god älle iköp
från juktalan. ha va om ryr-
le heder för den, som kom
fäst. ha va om hänter, som vel
tänkt han skot vira. man han
fak vel för mytt. ja, ska yraz
an rylet föf man ni hem fak
ha int als. han va i baktus
o han lag se o vela nt resa.

(Det var hästen som blev i baktus)

som låra låga, so an kom in
 i en gub o fak sov riss av
 so, so han kona yring hem
 san. da der had som rötet
 at länje. si härtans va vik-
 tes ha. riktiga härtkarar jak
 int in i jörkan utan jak uta
 o sag o jänd pa härtans o
 yröka." (OO)

4. Maträtter som stå på gränsen
 till bröd.

Rån: "ja, för när kvinnfolkens
 skall tas in, hadt dom samme
 da rån mä sä" o skall ge
 te dom, som sätt i samma
 bängh. Dom feck varit, o så

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
 GST.
 Frgl. 16

hadd 'öm en mesmör, så döm
 fekk en sãm o. En del hadd
 snibb i ställö fö rån. Då där
 sãm döm hadd o gav i bant-
 ljon ve zorklagningm kalle
 döm för sivrindagringsbrö. "(P.N.)
 (Sagesmannen har ingen som
 held förklaring att ge till ordet
 sivrindagringsbrö.)

"röbröskäker skol dom
 ha ma sa i zorkan. ha va ju
 ünje fär sa skol som "sälmböken
 o dar had om da lag på sälm-
 böken, o sa had om näsduffon
 i kring o sa lag dom sa or
 Obs att sagesmannen verkligen sa sälmböken
 "röbröskaka = rån | men näsduffon

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
 GST.
 Frgl. 16

bit, var dom skol del o "samma"
(P.H.)

"Pån va ryllet go. Döm
baka döm är smör o grädds
o vetmjöl" (P.P.)

Samma uppgift om ingre-
dienterna lämna L.F. och A.L.J.

Väfflor tillverkades också.

"Vend hadd, om väff-
lor. Döm va fyrkant döm o.
Döm va nästan som rån döm
o, fast döm va fockars." (P.P.)

Samma uppgift lämnade
de övriga sagesmännen.

(man synna
i ett annat sammanhang va samma sages-

145

Pannkakor var en gammal
vanlig maträtt. Det vanligaste ut-
trycket för pannkaka är pann-
laggs. Tjockpannkaka eller tjock-
pannlags var inte så vanlig, ty
den gräddades i ugnen, och man
ville inte göra sig besväret att
elka ugn ^{ugnen} utan i allmän-
het gräddades pannlags ugn
på den ömma ytan i en panna.
Så tunna som vår tids tunna
pannkakor voro de likväl inte
"Älle just döm hadd
döm nå io ha veta i pannkakör.
Men nog grädda döm pannkakör.
fös dä". Döm hadd horn i ställo

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

o i blann hadd i'öm kom o
 ärdör i lag se pannkakör. En
 del hämma ha i potatis o. (L.S.)

"Sämn dä" fockpann-
 laggs jod ve bäro, när ve hadd
 baka så ve hadd unjern oppella.
 (H. U.)

"Potatispannkakör hä
 va gött. Ja, för sa döm ju allte
 pannlaggs. Hämma dä potatispann-
 kakör grädda döm i unjern. Hä ä
 rögmjöl i döm. Hä skall stå
 o söttma. Först koka döm potatis
 o stött söndörn värm, o så
 rörd i'öm i rögmjöl, o så skall
 dä stå m skunn så hä söttma

Döm behövd alre sätta te nä
sött. Hä vart sött o gött är
sä jälv. O när ä hadd stält
or stunn sä hadd iöm sä hadd
iöm i hitö mjölk o hadd i
stora grannön i unjer." (OO)

5. Paltbrö

Ja, dom jod ju
bä kams o blokro. Hams
hä var då lätt o göia. Då tog
döm bäro" är hitö" är blod-
jov, innas döm baka. o sä
gjord iöm nä klickar. ellör
bällar o hadd var i vatten
o koka. O sen, när döm
skall ät döm, stekt döm öyr

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 16

döm. Hä va gött. Men döm vort
rystet härd i blann. "(A.S.G.)

Diä man lagade blö-
körv, gjorde man en smet av
blod och rågmjöl. Den var gans-
ka fast. I smeten blandade man
fläckläringar. Smeten brades
sedan i skinn av den rengjor-
da grovdammen. I bland gjorde
man så mycket, att man ko-
kade den i pammuren. Gjorde
man en mindre mängd, kunde
man koka den i en gryta på
öyma yisen.

När man sedan skulle
äta blodkorven, skars den i stivor

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947. HEDESUNDA

GST.

Fgl. 16

och stektes upp i granna. Någon
 jäst förekom inte i blotkövven
 Man åt också någon
 ting, som kallades ärthlimp.
 Men i den förekom ingen
 blod.

"Ärthlimp hä jod om
 myffs. ha jod om är ärtnjöl
 o vetenmjöl o hito vatten. o
 så hadd om ner ä i vatten
 o koka. o så åt hä åtvänt
 mä fläk." (P. H.)

Paltbrö ~~pa~~ bakades på
 blo + vatten eller blo + mjölk.

"Te ruddas fruböst skall
 dom alle ha paltbrö o fläk." (P. H.)

"Döm baka paltbrö på
 på gisblo o mötblo. Döm grädd
 allte.. ja minns dä skall va vint
 mä vattn fö foten på kon. O
 hä va ju fyra föttör; o ja minns,
 int om hä skall va 1 ellör 1/2
 kanna fö va fot. Grisblon va
 stärkears han, sä dä kanna döm
 sprä mer, om döm vella." (4.22)

Paltbrödet bakades
 alltid på rågnjöl, och det var
 alltid jäst. Förfaringssättet
 var lika som vid utbakning
 och gräddning av gisbröd. I
 allmänhet bakade man dock
 det något fjockare

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

X Folklor och folkseder rörande
bröd och bakning.

Om det inte ville jäsa
eller om man på annat sätt
misslyckades med brödet, kunde
man säga "Nu är då då all-
deles fögjort." Men detta uttryck
användes även, om det på annat
sätt bar någon emot.

Om en brödkaka
föll med övre sidan nedåt
skulle detta båda regn.

Brödet har tydligen
haft en ganska stor magisk an-
vändning.

"Gav dom hästen brö,

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

skall an yvunga bru." (P. 11)
 "ja ja vet da hu
 dom jod, for en ho skol
 drivas, o ha va do int na
 skrok, for a var sa, hur a
 nu va skapa. man skol je
 kons br ma armsvat, se nar
 dom goft en ho, se lag dom
 br unnt vantar armen o
 gar kon, nar dom kom fram.
 san kona dom fa kon o fo
 ja dom var dom vela." (P. 12)
 "vela dom fa kons o
 fojas at, skol dom laga br-
 bitar i en gala o je kons val-
 bomaskvalen, da skol dom fojas

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

at hela s^oman " (M.U)

"br^e ha va bra fo
my^gsa. nar h^ons skol h^ova,
sa skol dom ha br^e. o nar
dom my^gka dom f^orfa g^on-
j^on, sa skol dom ha br^e
o r^omy^gka.

o ha gar o f^or
b^oss ma br^ebitar. har an
b^oss o st^upar br^ebitar i
b^ossan o g^uter b^ossan
f^ojd. ja jod ha m g^ong
ja ma.

o ha fans dom,
som h^oka ma br^ebitar, fo
dom skol fo da o v^oksa

Landsmålsarkivet Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Fgl. 16

men ja vet do int riktet,
 hur a jak tal. men i
 härback sag ja, hur ser en, som
 het jonas erikin a härback lag
 bra i färens. o ha va val na,
 som skol ha ma väkthetom
 o jora.

o sa vet ja hu dom
 skol bara at for kons skol
 foljas at. ha sag ja mot
 jora mönza gångr. hon tog
 bröbiten i han framf ögens
 o last fäds var o sa bost
 som pa an. o van skol dom
 je kons av an da bröbiten.

'ögens = ansiktet

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
 Wivi Wendin. 1947, HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

da skol besfa följa Gälkon
o ha jod om o.

"o ja juk kvälom skol
dom älle ha malt o brö dom
tog brö o styra i malt o gav
te kon o sa sa dom ad na
'da ska val ha en liten bit
ja juk kvälom." (P.N)

"äla juk skol ha
juk kvälom. Gälkon skol dom
je brö me ämsvæt ja. da
skol kon ga hem." (ÖÖ)

"ja ha va ju m
ryste nyn o tränga ja brö.
dom berata om da historien
om m da, som tränga ja

Landsmålsarkivet. Uppsala 18638
Wivi Wendin. 1947. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 16

bro. ja mins int rikket man
 hon skol ga hem te möron
 sin me småbrög. hon va
 löfa o jäna hos non böns.
 o sa skol hon ärs non
 bak o ha va na turet o
 smögjet o da sleg hon ja
 bråkårens, for hon int skol
 lof fol sköns o ^{ja mins} int rikket
 man ja tror hon gerzk "(00")

XI Falsätt och liknelser

"Han (hon) sätter upp
 näsan, som hon skall stå
 o låna brö" säger man om
 den som är högfärdig.

"båkingen ha ram

la" säger man då någon har
nedkommit med barn.

"Hä, rent brö i
person" "Haka sökör maka" och
"Nu ska vi få se på anna ballar"
äro hända ordtyrak i Hedersunda.

Sagesmän: Thelma Elgla Sanda
f. 1885. Olof Östlund As f. 1860. Lerra
Erik As f. 1860. Per Nordström Holmen
f. i Starbäck 1860. Anna-Stina Jönsson
Brück f. 1865. Erik Skans Ullanda f.
1857. Stina Olsson. As f. 1860. Per
Hedlund Nordbroken f. 1862.

Mackmyra d. 12.2. 1947
Wivi Wendin

Landsmålsarkivet, Uppsala 18638
Wivi Wendin, 1947, HEDESUNDA
GST.
Frgl. 16